

РЕЦЕНЗІЇ

О. Щодра

ВОЙТОВИЧ Л.В. КНЯЗЬ ЛЕВ ДАНИЛОВИЧ / СЛАВЕТНІ ПОСТАТІ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ. – ВИП. 1. – ЛЬВІВ: НАН УКРАЇНИ. ІНСТИТУТ УКРАЇНОЗНАВСТВА ІМ. І.КРИП'ЯКЕВИЧА, 2012. – 181 с.

Нова монографія Леонтія Войтовича відкриває серію історичних портретів діячів середньовічної доби, започатковану Інститутом Українознавства імені Івана Крип'якевича НАН України. У редакційну колегію серії «Славетні постаті середньовіччя» входять відомі українські історики, зокрема, Володимир Александрович, Леонтій Войтович, Олександр Головка, Олег Купчинський, Микола Литвин, Іван Патер, Олександр Ситник, Сергій Сорочан, а також авторитетні зарубіжні дослідники епохи середньовіччя, такі як угорський історик Марта Фонт, польський – Даріуш Домбровський, словацький – Мартин Гомза, російські – Олександр Майоров, Валентин Пузанов. Деякі із них будуть також авторами монографічних досліджень. Уже сам склад редколегії та авторського колективу серії дають підстави сподіватися на її ґрунтовність і високий фаховий рівень. Передбачається видати цілий ряд біограм видатних діячів європейського і, зокрема, українського середньовіччя, які за задумом засновників сприятимуть кращому висвітленню історичної епохи, з'ясуванню особливостей і витоків формування ментальності різних народів.¹

Постать Лева Даниловича, одного з яскравих представників династії Романовичів і найталановитішого спадкоємця короля Данила, активного учасника політичного життя Центрально-Східної Європи, чия діяльність формувала загальний образ європейського середньовіччя і повною мірою відображає «бурхливі пристрасті епохи безперервних війн» не випадково привернула увагу Л.Войтовича. Він неодноразово досліджував особу Лева Даниловича і у генеалогічних, і у спеціальних історичних розвідках.² Нагороджений матеріал, а також нова інтерпретація відомих джерел і залучення нових пам'яток дозволили автору розгорнути ґрунтовне монографічне дослідження.

Л.Войтович, висвітлюючи різні сторони біографії князя Лева, постійно звертається до джерел, що надає його висновкам переконливої вагомості. Аналізу джерел він присвятив окремий розділ монографії, наголошуючи на його важливості. З'ясовуючи причини різної оцінки діяльності князя Лева на сторінках Галицько-Волинського літопису: спочатку позитивної, а згодом, у другій волинській частині пам'ятки – різко негативної дослідник поділяє думку тих істориків, які цю зміну вважали наслідком

і виявом особистої неприязні з боку волинського князя Володимира Васильовича до амбітного і запального Лева. Однак, нелюбов волинських сучасників, як зазначає історик, компенсувала симпатія більш об'єктивних пізніших хроністів і велика популярність серед різних верств українського населення впродовж XV–XIX ст., засвідчена народною традицією.³

Оцінюючи джерельну базу попередніх численних досліджень, присвячених Леву Даниловичу, Л.Войтович зазначає, що їх автори не виходили за межі літописної традиції, а тому висвітлювали діяльність князя доволі фрагментарно і однобічно. Сам автор зосередив свою увагу на латиномовних хроніках і актових матеріалах Угорщини та Польщі, а також на східних джерелах, які він опрацював, досліджуючи генеалогію Чингізидів-Джучидів, що суттєво доповнило літописну інформацію і, як вказує історик, дозволило «по іншому глянути і оцінити багато епізодів з життя князя Лева Даниловича, особливо з другої половини його життя, які досі залишалися або невідомими, або дискусійними».⁴

Ґрунтовне знання генеалогії дозволило Л.Войтовичу пояснити ряд фактів біографії князя Лева, зокрема появу його імені, яке, як і ім'я його батька –Данило, вперше з'явилося серед руських княжих імен. Грецькі імена дітей і внуків Романа Мстиславовича: Данило, Іраклій, Саломея, Лев, Софія, на думку дослідника, є доказом і наслідком візантійського походження другої дружини князя Романа – Єфросинії – Анни. Як і у своїх попередніх розвідках, історик робить висновок, що вона була дочкою імператора Ісаака II Ангела.⁵ Окрім того, як і О.Майоров, Л.Войтович пов'язує імена Данило і Лев із візантійською іконографічною традицією, в якій святий Данило Стовпник, патрон Данила Романовича, був духовним батьком василевса Лева I. Цей зв'язок, на думку дослідника, і відбився в парі імен галицько-волинських князів Данила і Лева.⁶

Висвітлюючи діяльність князя Лева, автор робить розлогі екскурси в історію взаємин галицько-волинських правителів з володарями сусідніх держав, зокрема Польщі, Литви, Угорщини, Австрії, Золотої Орди. Політика Лева Даниловича розкривається в широкому історичному контексті, що дозволяє більш глибоко та масштабно оцінити її наслідки, простежити спадкоємність її пріоритетних завдань і цілей, які полягали в розширенні територій, військовій експансії й посиленні політичної централізації.

Автор у цьому дослідженні розвиває тему коронації Данила Романовича та її політичних наслідків, які з політичних міркувань замовчувалися у радянській і продовжують ігноруватися у сучасній російській історіографії. Ще раз наголошуючи, що прийняття королівського титулу Данилом було, з одного боку, виявом непокори, викликом ординському ханові, а з другого – засвідчувало визнання європейськими правителями, включно з папою, претензій Данила на землі всієї Русі, а не лише Галицько-Волинського князівства, про що красномовно говорить прийнятий князем титул «король Русі»⁷ автор задався метою встановити, які політичні наслідки мала коронація для діяльності Лева Даниловича. На його думку,

незважаючи на те, що Лев не наважився офіційно прийняти титул короля, враховуючи нові несприятливі реалії відносин з Ордою, а саме піднесення улусу Ногая на південно-східних рубежах Галицько-Волинської держави, фактично він був сюзереном королівства Русі, як продовжували називати його державу західні джерела. Більше того, залучення латиномовних хронік і зарубіжної історіографії дозволило автору прийти до висновку, що західні правителі і хроністи титулювали Лева королем і саме він сприймався в Європі як легітимний спадкоємець короля Данила.⁸

Л.Войтович навів факти, які переконливо засвідчують статус Лева Даниловича як сюзерена Русі, васалами якого були волинські Романовичі.⁹ На його думку, цьому статусу мало відповідати і перенесення столиці до Львова, розташованого на порубіжжі галицьких і волинських земель. Джерелознавчий аналіз життя Кунегунди, сестри дружини князя Лева Констанції, дозволив досліднику зробити висновок, що Львів стає столицею уже в останній чверті XIII ст.¹⁰

Враховуючи характер діяльності Лева Данилович, який значною мірою був обумовлений історичною епохою, в якій він жив, автор найбільше місця в дослідженні відводить зовнішній політиці князя. Широке історичне тло, коли іноді здається, що дослідник надміру уваги приділяє побіжним сюжетам, водночас дозволяє йому розкрити глибинні пружини міжнародної політики, встановити не лише очевидну, а й можливу приховану мотивацію дій Лева Даниловича, історію політичних союзів і конфліктів, яка дозволяє краще зрозуміти їх характер і суть. Це стосується, зокрема, ґрунтовно висвітлених у монографії русько-литовських відносин. Так, автор детально аналізує перипетії боротьби Романовичів за литовську спадщину і чинники, що призвели до протистояння князя Лева з литовським правителем Войшелком і братом Шварном. На думку Л.Войтовича, Лев Данилович за всяку ціну намагався не допустити посилення Шварна та використання ним литовських сил у боротьбі за Галич. Це загрожувало йому перспективою перетворитися в дрібного удільного князя.¹¹ Більше того, як показує розвідка Л.Войтовича, Войшелк, передаючи литовський престол Шварну, разом з ним визнавав зверхність волинського князя Василька Романовича як сюзерена королівства Русі. Отже, підсумовує автор, політичний заповіт Войшелка спричинив боротьбу за корону між Васильком Романовичем, якого підтримували племінник і литовський правитель і Левом Даниловичем, претензії якого визнавали угорський і інші європейські правителі.¹² Цілком погоджуючись з даним висновком дослідника, водночас не може повністю сприйняти його трактування епізоду загибелі князя Войшелка, а точніше його вбивства Левом Даниловичем під час з'їзду князів у Володимирі. Автор звертає увагу на такі деталі, як конфіденційний характер з'їзду (в таємниці від Шварна), який проходив не в княжому теремі, а в садибі багатого містича. Те, що Василько Романович погодився організувати зустріч Лева з Войшелком, вигода якої для нього самого була сумнівною, оскільки племінник мав на-

мір переконати литовського правителя змінити заповіт, історик пояснює слабким і нерішучим характером волинського князя, який побоювався Лева і не міг йому відмовити.¹³ Однак, виникає питання чи міг у такому випадку Василько гарантувати безпеку Войшелку? Чи не подібна таємна зустріч на приватній садибі на політичну змову? І чи справді вбивство Войшелка у п'яній сутичці було випадковим, як стверджував літописець із чим погоджується автор? Чи не було воно запланованим «останнім аргументом» рішучого і запального князя Лева на випадок, якщо інші не подіють? І чому Василько не передбачив такий ймовірний розвиток подій і не запобіг насильству? Припустити заплановане вбивство у конфлікті, де на кону була корона видається цілком можливим. Автор дещо суперечить собі, коли, на підтвердження версії про випадковий характер вбивства Войшелка, спочатку стверджує, що його смерть насправді нічого не вирішувала, а пізніше приходиться до висновку, що від загибелі Войшелка в кінцевому результаті виграв тільки Лев Данилович.¹⁴

Перипетії особистого протистояння князя Лева з волинськими родичами і литовським правителем не залишили поза увагою автора більш глобальну проблему, на якій у свій час наголошував М. Грушевський, а саме: можливість створення сильної русько-литовської держави на чолі з Романовичами, яка могла б реально протистояти Орді, яку відкривала литовсько-руська унія. Автор робить висновок, що перспективну ініціативу князя Войшелка не змогли розвинути і використати волинські князі, а Лев Данилович її фактично зруйнував.¹⁵

З'ясовуючи причини конфронтації князя Лева і литовського правителя Тройдена в середині 1270-х років, історик аналізує весь спектр політичних зв'язків, який склався на той час у Східній Європі і приходиться до висновку, що основна причина конфронтації крилася у союзі королівства Русі і Тевтонського Ордену, який був небезпечний для Литви і викликав відповідну реакцію литовського правителя. Л. Войтович заперечує традиційну літописну версію походу монголів проти Литви у 1277 р. як самостійну акцію Ногая і вважає, що похід Ногая був здійснений для підтримки князя Лева у його протистоянні з Тройденом.¹⁶

Не менш цікавими у монографії є сюжети, пов'язані з участю князя Лева у війні за «австрійську спадщину», його роллю у розвитку русько-угорських, русько-чеських, русько-польських зв'язків. Однак, закономірно, що найбільше уваги автор приділив відносинам князя з ординськими правителями і найбільш могутнім із Джучидів Ногаєм. Послідовно вивчаючи формування східного вектора зовнішньої політики галицько-волинських правителів, дослідник показує еволюцію поглядів Лева на його завдання, наголошуючи, що при зміні тактичних цілей його стратегічна мета залишалася незмінною – звільнення від ординської залежності. Спочатку князь Лев був активним помічником свого батька у протистоянні з ординськими правителями, зокрема у війнах з Куремсою та Бурундаєм. Автор знову, як і в попередніх розвідках, значну увагу приділив

перипетіям політичних протистоянь у Золотій Орді, які значною мірою впливали на русько-монгольські відносини і визначали тактику Данила Романовича, а пізніше Лева Даниловича у стосунках з ординськими правителями. Він показує гнучкість князя Лева, який за нових обставин відмовився від відкритого протистояння з Ногаєм і, на думку автора, навіть визнав підданство Ногаю, забезпечивши собі тил і підтримку могутнього покровителя для боротьби за галицько-волинську спадщину, вичікуючи сприятливих обставин для відновлення боротьби.¹⁷ Цілком слушне припущення про підданство князя Лева Ногаю можна було б більш чітко аргументувати, так як це робить автор у багатьох інших випадках.

Монографія Л.Войтовича, окрім ґрунтовно висвітлених питань, присвячених зовнішній політиці князя Лева і європейським міжнародним відносинам цієї епохи містить багато цікавих сюжетів з генеалогії, історичної географії, соціально-економічної історії галицько-волинських і земель і суміжних регіонів. Окремі із піднятих Л.Войтовичем проблем заслуговують на особливу увагу оскільки навколо них тривалий час іде дискусія. Це, зокрема, стосується питання про розвиток феодальних відносин у руських землях. Висвітлюючи його, Л.Войтович продовжує розвивати тезу про більш ранній, порівняно з іншими руськими князівствами, перехід до феодальних відносин у галицьких землях. Утворенню сильної боярської верстви і перетворенню бенефіцій у феоди тут, на думку історика, сприяли як внутрішні чинники, зокрема наявність експортних ресурсів, участь у міжнародній торгівлі, так і зовнішні – приклад угорської знаті. Одним із чинників економічної могутності місцевого боярства, була відсутність потреби переселятися слідом за князем в інші землі, що також призвело до зосередження у його руках великих економічних і земельних ресурсів, які часто перевершували навіть княжий домен. Все це, підсумовує автор, і зумовило економічний і політичний феномен галицького боярства, яке прагнуло розділити з князем політичну владу¹⁸ Визначення чинників економічної могутності галицьких бояр є логічним і добре аргументованим, однак викликає сумнів сама постановка питання про класичну схему розвитку феодальних відносин у руських, і зокрема галицьких землях. Чи справді появи феодів тут передували бенефіції? Джерела не дають чіткої відповіді на ці питання. Відомо, що в Київській Русі, як і у Візантії, і у ряді інших європейських країн не сформувалася класична система сюзерено-васальних зв'язків, в основі якої була ієрархія земельної власності, тобто феодалізм тут мав свою специфіку і не вкладався в класичну схему.

Серед численних питань історичної географії, які висвітлює автор, хочемо відзначити нарис про Дністровсько-Бирладську волость. Л.Войтович переконливо доводить давню належність цих територій до галицької землі і їх перебування під владою галицьких правителів в середині XII – на початку XIII ст.¹⁹ На його думку, князь Лев, завдяки добрим стосункам з Ногаєм, також зберіг значну частину володінь в Пониззі Дністра і Дунаю,

хоч міста Бирладської волості поступово переходили і під монгольську зверхність, зберігаючи подвійне підпорядкування.²⁰

Автор не оминув увагою і питання про входження Закарпаття до Галицько-Волинської держави в період правління Лева Даниловича, яке з політичних міркувань або заперечується, або замовчується. Проаналізувавши джерела, він наводить переконливі факти про перебування Закарпаття у складі королівства Русі, відзначаючи, що його час і тривалість залишаються дискусійними і вимагають додаткових досліджень.²¹

Використавши і підсумувавши практично всі здобутки джерелознавчого і історіографічного вивчення теми, автор здійснив найбільш вичерпну на сьогодні розвідку діяльності однієї із знакових постатей східноєвропейського середньовіччя – галицько-волинського правителя Лева Даниловича, яка справді допомагає читачу краще зрозуміти характер бурхливої епохи та відкриває захоплюючі сторінки вітчизняної історії.

Примітки

1. Войтович Л. Князь Лев Данилович / Л. Войтович. – Львів. 2012. – С. 3.
2. Войтович Л. Де була столиця Лева Даниловича? (Джерелознавчий аспект проблеми) / Л. Войтович // До джерел. Збірник наукових праць на пошану Олега Купчинського з нагоди його 70-річчя. – Т. 1. Київ-Львів, 2004. – С. 712-720; Його ж. Військове мистецтво Галицько-Волинської держави: князь Лев Данилович // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». – № 502. Держава та армія. – 2004. – С. 13-18; Його ж. Штрихи до портрету князя Лева Даниловича // Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до XVIII ст.). – Вип. 5. Київ, 2005. – С. 143-156; Його ж. Князь Лев Данилович – полководець і політик // Confraternitas. Ювілейний збірник на пошану Ярослава Ісаєвича / Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Вип. 15. – Львів, 2007. – С. 115-124 та ін.
3. Войтович Л. Князь Лев Данилович. – С. 6.
4. Там само. – С. 8.
5. Там само. – С. 10.
6. Там само. – С. 11.
7. Там само. – С. 90.
8. Там само.
9. Там само. – С. 102, 106.
10. Там само. – С. 102.
11. Там само. – С. 95.
12. Там само. – С. 99.
13. Там само. – С. 100.
14. Там само. – С. 101.
15. Там само.
16. Там само. – С. 130.
17. Там само. – С. 94.

18. Там само. – С. 121.
19. Там само. – С. 120.
20. Там само.
21. Там само. – С. 139.

Отримано 28.09.2014 р.

В. Нечитайло

**МАГАСЬ-ДЕМИДАС Ю.І. КООПЕРАТИВНИЙ РУХ
У ПОДІЛЬСЬКІЙ ГУБЕРНІЇ. 1860-1914 РОКИ: МОНОГРАФІЯ
/ Ю.І. МАГАСЬ-ДЕМИДАС, О.М. ФЕДЬКОВ. – КАМ'ЯНЕЦЬ-
ПОДІЛЬСЬКИЙ: АКсіОМА, 2010. – 144 с.**

Одним із важливих аспектів державного будівництва в незалежній Україні є організація ефективного народного господарства, яке б заклало міцний фундамент для цивілізаційного і культурного поступу українського суспільства. Його реформування здійснюється повільними темпами, не виправдано довго триває пошук оптимальної моделі організації промислового і особливо аграрного виробництва. В такій ситуації дедалі очевиднішою є потреба звернутися до світового і вітчизняного історичного досвіду трансформаційних процесів, які сприяють самоорганізації населення. Чудовим зразком такої самоорганізації є кооперативи. Свого часу відомий український економіст М. Туган-Барановський у кооперативному русі вбачив великі можливості для комерційних і фінансових кооперативів, а також кооперативних підприємств у сільському господарстві. Вчений довів хибність суджень класичної школи про процес нагромадження капіталу. За його розрахунками, у ринковому капіталістичному господарстві одночасно відбуваються розширення суспільного виробництва і скорочення суспільного виробництва без будь-якого порушення рівноваги між суспільною пропозицією і суспільним попитом. На думку вченого, посилений попит на засоби виробництва є закономірністю капіталістичного ринку. Тому останній не скорочується, а зростає, і ніяких меж для розвитку капіталістичного господарства, крім продуктивних сил суспільства, немає. Сповідуючи ідеї немарксистського соціалізму, М.Туган-Барановський допускав приватну власність і вільну ринкову діяльність¹.

Перші дослідження з розвитку вітчизняної кооперації з'явилися майже в цей самий час. Йдеться про економічні та історико-економічні розвідки С.Бородавського, І.Шапіро, О.Меркулова, котрі розглядали кооперативний рух Російської імперії як цілісне явище, наводячи окремі факти стосовно Подільської губернії. Згодом кооперативний рух став об'єктом дослідження В.Ворникова, який розробляв теоретичні засади співробітництва земства з кооперативними установами.